INNOVATION: THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND RESEARCHES
ISSN: 2181-3868 | SJIF-2023: 3.812 | ISI: 0.539 | VOLUME 3, ISSUE 3, 2025
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ФОНОПРАГМАТИКАНИНГ КОРЕЙС ВА УЗБЕК ТИЛЛАРДА ИФОДАЛАНИШИ

Меликова Улжон Бурхоновна,
Самарқанд давлат чет тиллар институти ўқитувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.15686836

Аннотация. Ушбу мақолада корейс ва ўзбек тилларида фонопрагматиканинг ифодаланиш хусусиятлари таҳлил қилинади. Нутқ жараёнида товуш ва оҳанг ўзгаришлари прагматик маъно шаклланишига қандай таъсир кўрсатиши илмий асосда очиб берилган. Муаллиф прагматик урғу, нутқ темпи, оҳанг ва фонетик воситаларнинг нутқ субъектининг коммуникатив мақсадларини ифодалашдаги ролини ўрганади. Шунингдек, фонопрагматик ҳодисалар корейс ва ўзбек матнларида қандай намоён бўлиши аниқ мисоллар асосида ёритилган. Тадқиқот натижалари тилшуносликнинг фонопрагматика соҳаси бўйича назарий ва амалий билимларни бойитишга хизмат қилади.

Калит сўзлар. фонопрагматика, прагматика, урғу, оҳанг, товуш ўзгариши, коммуникаив ният, нутқ.

Аннотация В данной статье анализируется репрезентация фонопрагматики в корейском и узбекском языках. Исследуется, как изменения звука и интонации влияют на формирование прагматического значения в речи. Автор рассматривает роль прагматического ударения, темпа речи, интонации и фонетических средств в выражении коммуникативных намерений говорящего. Кроме того, фонопрагматические явления в корейских и узбекских текстах иллюстрируются на конкретных примерах. Результаты исследования способствуют теоретическому и практическому обогащению знаний в области фонопрагматики.

Ключевые слова: фонопрагматика, прагматика, ударение, интонация, изменение звука, коммуникативное намерение, речь.

Annotation. This article analyzes the representation of phonopragmatics in the Korean and Uzbek languages. It scientifically explores how sound and intonation changes influence the formation of pragmatic meaning in speech. The author examines the role of pragmatic stress, speech tempo, intonation, and phonetic tools in expressing the communicative intentions of the speaker. Furthermore, phonopragmatic phenomena in Korean and Uzbek texts are illustrated with concrete examples. The research findings contribute to the theoretical and practical understanding of phonopragmatics in linguistics.

Key words: phonopragmatics, pragmatics, stress, intonation, sound change, communicative intent, speech.

Фонопрагматика сўзловчининг талаффуз имкониятлари билан алоқодор прагматик ҳодисани ўрганади.

Нутқ субъектнинг талаффуз имкониятлари таъсирида лингвистик прагматиканинг асосий бошланғич муаммолари юзага чиқади. Бундан ташқари нутқий вазият ва контекстуал мазмун талаблари натижасида тўғри ва нотўғри талаффуз шакллари ёнига нутқ субъекти томонидан бошқарилувчи оҳанг тушунчасининг келиб қўшилиши ҳам

прагматиканинг муоммоларидан биридир[1]. Нутқ субъекти назарда тутган ниятини тўғри ва аниқ ифодаланиши учун меъёрий талаффуз шаклларига юқори ва қуйи оҳанг кўринишлари ҳам қўшилади. "Ҳар қандай синтактик қурилма гап бўлиши учун маълум пропозицияни ифодалашдан ташқари, коммуникатив мақсадни ҳам ифода этиши керак… Жумлани ташкил қилган синтактик элементлар маълум синтактик вазифани бажариш билан бирга, сўзловчининг коммуникатив вазифа бажариш учун хизмат қилади"[2]. Коммуникатив ниятни тўғри баёни оҳанг кўринишларини юзага чиқарувчи урғу турлари билан узвий боғлиқ бўлади. Буни эса актуал бўлиниш бошқаради:

Карим Кореяга кетди. 카림은 한국에 갔습니다

Жумланинг уч хил бўлинишини кўрсатадики, алоқа аралашувининг конкрет вазиятига қараб сўзловчи ўз олдига турли хил коммуникатив вазифани ўз олдига қўяди"[3]. Бунда бир жумла орқали турли маъно ифодаларини бериш мумкин бўлади:

У келди. У келди? У келди!

Бу хусусида фикр юритар экан, Аместердам университетининг профессори Т.А Дейк қуйидаги мисолни келтиради:

I shall come tomorrov! – Я приду завтра!

– Мен эртага келаман! - 저는 내일 올겁니다!

Келтирилган гапнинг қандай маъно касб этиши сўзловчининг хоҳишига боғлиқ бўлиб, бу жумла орқали у ваъда, пўписа, эълон ва ҳакозо маъно ифодаларини бериш мумкин.

Профессор Т.А.Ван Дейк прагматик қуршов олимларига нутқ темпи, урғу, оҳанг, сўзловчи тўғрисида хотирада бўлган фикрлар, фрейм кабиларни киритади[4].

Лингвистик адабиётларда таъкидланишича, жумла таркибидаги бирор бўлакнинг мазмуний аҳамиятли бўлакка айлантириш учун мантиқий ва эмфатик урғудан фойдаланилади. Бу каби воситалар эса сўзловчи коммуникатив ниятига хос прагматик босқичнинг намоён бўлишида муҳим ўрин тутади. Агар бирорта бўлак мазмуний жиҳатдан ажратиб кўрсатилмоқчи бўлса, сўзловчи уни мантиқий урғу билан ажратади. Бунда гап бўлакларининг тартиби ўзгартирилмай, улардан бири мазмуний аҳамиятли бўлакка айлантирилади. Мантиқий урғуни характерлайдиган биринчи омил – бу семантик ёки актуал омиллардир[5]. Мантиқий урғу одатдаги урғудан тонининг баландлиги ёки пастлиги билан фарқланади. Мантиқий урғу ҳам, эмфатик урғу ҳам сўзловчининг коммуникатив ниятини юзага чиқариш учун хизмат қилади. Лингвистик адабиётларда таъкидланишича, эмфатик усул гап урғусидан фақат акустик жиҳатдан эмас, балки функсионал ва позицион муносабатига кўра ҳам фарқ қилади[5]. М.Ҳакимовнинг таъкидлашича, эмфатик урғу моҳияти сўзловчининг маълум нутқий вазиятдаги ўз тингловчиси диққатини маълум ифодага жалб қилиш ниятида ифода элементларидан бирини узоқ ва юқори тон билан талаффуз қилишдан иборатдир.

[1] Қаранг: Hakimov M. H O'zbek tilida matnning pragmatik talqini. dok. dis. avtoref Toshkent, - 2001.18.b
[2] Nurmonov A, Mahmudov N. va boshqalar. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. Toshkent, 1992.
[3] O'sha asar, 95 bet.
[4] Дейк Т.А. Ван Язык, Познание, коммуникацие, - М. Прогресс, 1989. – с 14-15.
[5] Nurmonov A, Mahmudov N va boshqalar. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. Toshkent, 1992.
[5] Сушинский И.И. Коммуникатическая – прагматическая категория акцентирования и ее роль в вербальной коммуникации. Вопросы язикознания 1987, № 6, М, С 112 б.
[2] Hakimov M.X. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini . nomz. dis. avtoref, Toshkent, 2001, 20- b.
[3] Nurmonov A, Mahmudov N va boshqalar.O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi.Toshkent,1992, 112-b.
[4] Hakimov M.X. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini . nomz.dis. avtoref, Toshkent, 2001, 21- b.

Мантиқий урғу эса доимий тарзда синтактик бирликдаги янги ахборотни қамраб олиб у доим рема фокусини ташкил этади. Эмфатик урғунинг мантиқий урғудан асосий фарқи ҳам ана шунда[2].

Агар синтактик қурилма таркибида мантиқий урғу ҳам, синтактик урғу ҳам мавжуд бўлса, мантиқий урғу доим ремаин қамраб олиши билан характерланади. Эмфатик урғу эса унга нисбатан кучлироқ оҳанг асосида талаффуз қилиниши билан фарқланади. Яъни мантиқий урғу жумланинг мазмуний томонига оид бўлса, эмфатик урғу ҳиссий томонига оид бўлади[3]. Бошқача айтганда мантиқий урғу жумла таркибидаги қайсдир бўлак ёки ахборотни мазмуний аҳамиятли қилиб кўрсатса, эмфатик урғу талаффуз оҳангига сўзловчининг мақсадини ҳам қўшади, яъни талаффуз актининг ўзида ижобий ёки салбий ҳисларни ҳам ифода этади ва бу билан фикр таъсирчанлигини кучайтириш учун хизмат қилади. Масалан:

1. Оқиш қошлари тагида қисилиб ётган кўзлари ила ялингансимон қарадида, майин товуш билан – тентак болаларим, бу қандай гап? Фанорга тегмасанглар бир нарса бўладими? У юқорида сизлар пастда ўйнайверинглар-да (Ойбек).

2. Ойимнинг овозида қандайдир бошқа нарса бор. Мунгми, илтижоми…
Тоғлардаги шунқорим-ей, алла,
Бешикдаги қўчқорим-ей, алла (Ў.Ҳошимов).

Бу каби ҳолатларни корейс тилида ҳам учратиш мумкин:

그가 어디에서 왔는지를 아는 데에는 무척 오랜 시간이 걸렸습니다. 어린 왕자는 내게 많은 것을 물어 봤지만 내 질문에는 거의 귀를 기울이지 아는 것 같았습니다. („어린 왕자”, 심 윤 옥 옮김)[6]

У қаердан келганлигини билгунимча узоқ вақт ўтди. Ёш шахзода мендан кўп нарсаларни сўради-ю, лекин менинг саволимни эшитмаётганга ўхшарди.

Лисоний адабиётларда урғуларни актуаллаштирувчи восита сифатида матнда сўзловчининг ниятини юзага чиқариш билан прагматик функция бажариши таъкидланган[4].

Фонетик бирликлар матндаги прагматик вазифасига кўра лингвистик прагматиканинг фонопрагматик аспекти сифатида ажратилади.

Нутқда товуш ва оҳангларнинг маълум яширин (иллокутив) мақсад билан қўлланиши натижасида муаллиф муносабатининг ифодаланиши фонопрагматик таҳлил объекти ҳисобланади. Матн шаклланишида сўзловчининг хоҳиши, нутқ муҳити, тингловчининг хабарга муносабати, хабар мазмунининг макон ва замонга муносабати каби кўплаб нолингвистик омиллар каби фонетик процесслар матн шаклланишига кучли таъсир кўрсатади. Бу товуш ўзгариш, товуш орттириш, товуш тушиши, товуш иккиланиши ҳодисалари билан юзага чиқади. Қуйида шулардан ҳар бирига алоҳида тўхталиб ўтамиз:

1. Товуш ўзгариши билан. Бунга кўра сўзда товуш ўзгариши билан матнда прагматик маъно юзага келади. Масалан:

Худоё аямди дайдига даво бейгин… (А.Қаххор)

Бунда “дардига”, “бергин” сўзларидаги товуш ўзгариш билан болаларга хос беғуборлик, самимийлик маънолари юзага чиқади. Бу мисолда яширин мақсадли вазифа асосидаги муносабарнинг ифодаланиши фонопрагматикага, нутқдаги талаффуз меъёри асосида социал мавқени тушуниб олиш социофонетикага таалуқли бўлади. Нутқ

[6] „오린 왕자 옮긴이 „ 심윤 옥 초판 중쇄 발행 2002 25-쪽

ISSN: 2181-3868 | SJIF-2023: 3.812 | ISI: 0.539 | VOLUME 3, ISSUE 3, 2025

муаллифининг нутқ объектига нисбатан ёш нуқтаи назардан кичик эканлиги бир томондан, лингвистик бирликларнинг мантирий таҳлили асосида аниқланса, иккинчи томондан талаффуз оҳанг ёрдамида уқиб олинади. Бевосита мана шу жиҳатлар социофонетикага алоқадордир.

Мен ўричча билмайман (С.Аҳмад).

Мана шу ўринда персонаж нутқидаги "ўрисча" сўзини "ўричча" тарзида талаффуз етиши билан уни "содда" , "қишлоқ қизи" эканлиги каби маънолар англаб олинади.

Ёки корейс тилидаги қуйидаги мисолда кўрамиз:

그럴 적마다 무릎을 꿇은 채 두 손을 모으고 있는 동미는 몸이 배배 꼬였다. 바닥에서 올라오는 찬 기운에 두 다리는 굳어질 것만 같았다.

(„하늘을 닮은 소리", 김 혜 정)[7]

2. Товуш тушурилиши билан. Товуш тушурилиши ҳодисаси нутқда салбий ёки ижобий хусусий муносабатни ташкил этади. Бу ҳолатлар нутқий вазият билан алоқадор бўлиб, нутқ субъектига хос прагматик маънони ифода этади. Масалан:

1. Ҳа, Нилу, ясаниб олибсан, меҳмонга кетяпсанми? (Ў.Ҳошимов).

2. Намунча номини эшитибоқ бу одамлар ўзини томдан ташлагудек қочади-я? (З.Аълам).

3. "Қаернинг ҳандалаги амак?" – деди у олифтагарчилик қилиб. (С.Аҳмад).

Келтирилган матнларнинг биринчисида "Нилуфар" сўзининг "Нилу" тарзида айтилиши билан "эркалаш", "кичрайтириш", иккинчисида "нима мунча" бирикмасининг "намунча" тарзида келиши билан "беписандлик", учинчисида эса "амаки" сўзининг "амак" тарзида қўлланилиши билан "менсимаслик", "ўзини катта олиш" каби прагматик маънолар юзага чиқади.

Бундай ҳолатлар корейс тилида ҳам учрайди:

"야, 또 어데 (어디에) 나가지 말구 사랑에 있다가 선생님 들어오시거든 상내가야지." (" 사랑 손님 과 어머니") «나는 아저씨 가는 거 (것) 나쁘다.»

3. Товуш алмашиниши билан. Товуш алмашиниши ҳодисаси асосида маъно ҳосил бўлиб, бу нутқ муаллифининг адресатга нисбатан салбий ёки ижобий муносабати билан боғлиқ бўлади. Масалан:

Худоёрхон истеҳзоли кулди:

-Пусулмончилик қиғансан-да .

-Албатта,- деди Анвар. – Бошқалар киши гиноҳи учун гуноҳсизни тутиб, пусулмончиликдан чиққач, мен пусулмонлик билан ўлишни ўбдан билдим.

Бу нутқда "мусулмончилик" сўзидаги "М" товушининг "П" товушига атайлаб алмашиши (Худоёрхон нутқида бундай товуш алмашиши табиий ҳисобланади, чунки бу унинг диалекти билан боғлиқ. Бироқ адабий тил нуқтаи назаридан қаралганда, бу ҳолат ҳам муаллиф муносабатини ифодалашда катта аҳамият касб этади) билан "истеҳзо", "киноя", "устидан кулиш" каби прагматик маънолар ҳосил бўлган.

Кўринадики, фонопрагматик йўналишида сўзловчи ўзи ният қилган мазмунни юзага чиқаришда, матн структурасидаги сўзларнинг баъзи товушларини маълум ички мақсад асосида алмаштиради. Сўз таркибидаги товушлардан бирини бошқасига

[7] „하늘을 닮은 소리", 김 혜 정 100 쪽 톡톡튀는 한국어, 이채연 2006

алмаштириш жараёнининг қайсидир мақсади учун хизмат қилишини фонопрагматик аспект тадқиқ этади.

나는 그 아저씨가 어떠한 사람인지는 몰랐으나 첫날부터 내게는 퍽 고맙게 굴고 나도 그 아저씨가 꼭 마음에 들었어요. (“ 사랑 손님 과 어머니”)[8]

Мен у амакининг қандай одам эканлигини билмасдим, лекин у келган биринчи кундан бошлаб ўзини мендан миннатдордек тутарди, менга ҳам у анча мунча ёқиб қолган эди.

4. Товуш иккиланиши билан. Товуш иккиланиши билан ҳам нутқда баъзи бир яширин прагматик маънолар юзага чиқади. Масалан:

1. Сўнг яна семиз баззозга юзланди. Сўзининг охирги бўғинини чўзиб сўради:

- Шоҳ исмоилнинг ақчасин алмассанн? (П.Қодиров).

2. Раҳмат уфлаб олди:

- Ейй, бек ака, бунинг бошка тушганини душманимизга ҳам раво кўрмасин (А.Қодирий).

Келтирилган мисолларнинг биринчисида товуш иккиланиши “таҳдид”, “пўписа” маъноларини ифодаласа, иккинчисида куйиниш каби прагматик маъноларни юзага чиқаради. Бундан ташқари товуш иккилантириш орқали “бетоқатлик”, “киноя”, “пичинг”, “ширакайфлик”, “ғазаб”, каби прагматик маъноларни ҳам ифодалаш мумкин. Юқорида айтиб ўтилганидек, бу каби ҳодисалар муаллифнинг нутқий вазиятга ўз муносабатини ифода этишда кўмаклашади.

Фикр исботи учун қуйидаги мисолга эътибор қаратамиз:

사람에 따라 'ㅎ' 를 바름하기도 하고 바름하지 않기도 한다. 그러나 'ㅎ' 를 발음하는 쪽이 표준 발음이다. 많네 (만네), 않는 (안는), 뚫네 (뚤네), 옷 한 벌 (옫 한 벌-오탄벌), 꽃 한 송이(꼬탄송이), 벗하다 (버타다) 약한 소리로 끝나는 겹 밭침 (ㄺ, ㅥ,ㄵ) 다음에 'ㅎ' 가 오면 거센소리로 발음한다.[9]

“요 망할것아” 하면서 어머니는 내 엉덩을 댓 번 때렸습니디. 나는 더욱더 소리를 내서 울었습니다. (“ 사랑 손님 과 어머니”) Э ахмоқ қиз – деб орқамга бир урди. Мен овозимнинг борича бақириб йиғладим.

5. Товуш орттирилиши билан. “Нутқда товуш орттирилиши билан прагматик маънонинг юзага келиши фоностилистик сатҳ билан боғлиқ бўлади”[10]. Кўпинча матнда кўзда тутилган маънони лексик ёки грамматик жиҳатдан тўла ифодалаб бериб бўлмаса, уни фонетик жиҳатдан шакллантириш натижасида тўлдирилади. Товуш орттирилиши прагматик жиҳатдан яширин муносабатни юзага чиқарувчи омил ҳисобланади. Масалан, “стакан” сўзининг ўрнига “истакан”, “доклад” сўзининг ўрнига “докалад”, “танк” сўзининг ўрнига “танка” каби товуш орттирилиш ҳодисаси “ўзбекона соддалик” маъноларини келтириб чиқаради.

“옥희,오늘 어디 가노? 저렇게 곱게 채리구”(차려입다) 하고 물었습니다. (사랑 손님 과 어머니)

[8]“ 사랑 손님 과 어머니” 주요섭 국립 중앙 도서관 1935년

[9] 남 기심 „외국인을 위한 한국어 문법“ 국립국어원, 2005

[10] Hakimov M.X. O‘zbek tilida matnning pragmatik talqini . nomz. dis. avtoref, Toshkent, 2001.

Кўринадики, ҳар қандай прагматик фунция ўзига хос аниқ вазифага эга бўлиб, бу фунциялар фонопрагматик сатҳ доирасида таҳлил қилинади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bazarova, S. (2023, December). PAK VAN SO VA SAIDA ZUNNUNOVA IJODIDA “AYOL” KONSEPTI. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 51-60).
2. Usmonqulovna, B. D. (2024). KOREYS VA O ‘ZBEK TILLARIDA AFFIKSLAR SEMANTIKASI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 46(7), 12-18.
3. Kamarova, M. (2022). Koreys va o’zbek tillarida so’z yasovchi qo’shimchalar orqali so‘z yasalishi qiyosiy tadqiqotidan ta’limda foydalanish. Ученый XXI века, (7 (88)), 34-41.
4. Azizova, S. B. (2023, December). KOREYS VA O’ZBEK TILLARIDA HURMATNI IFODALOVCHI LINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK VOSITALARNING QIYOSIY TAHLILI. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 138-141).
5. Melikova, U. (2022). PRAGMATIC SEMANTIC FEATURES OF THE TEXT IN KOREAN AND UZBEK LANGUAGES. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 4, 371-373.
6. Вахабова, М. Т. (2023). Становление лингвокультурологии как самостоятельной научной дисциплины. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(6), 101-103.
7. Баенханова, И. (2019). Паремияларнинг турли тизимдаги тилларда умумий хусусиятлари. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (71)), 64-66.
8. Eshimova, S. K. (2024, November). Koreys va o ‘zbek tillarida metaforik ma’noning vujudga kelishi. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 372-375).
9. Turakulova, S. F. Differences and Similarities of Derivative Adverbs in Uzbek and Korean Languages.
10. Turniyozov N., Turniyozova K., Xayrullayev X. Struktur sintaksis asoslari //Samarqand: SamDCHTI. – 2009.
11. Хайруллаев Х. З. Сўз, сўз бирикмаси ва гапнинг предикативликка муносабати //Номзод. дис автореферати. Тошкент. – 2001.
12. Хайруллаев Х. О лингвистической природе уровней языка и речи //Вопросы филологических наук. – 2009. – №. 2. – С. 78-79.
13. Хайруллаев Х. Предикативлик ҳодисаси ва унинг ифода объектлари. – 2002.
14. Khayrullaev K. Z. The relation of word, word composition and sentence to the predicativeness //Abstract of candidate dissertation.–Tashkent. – 2001.
15. Mamirova D. S. Using Slangs in Advertising Texts //International Journal of Management (IJM). – 2021. – Т. 12. – №. 2. – С. 315-320.
16. Shirinboyevna M. D. NUTQIY AKTLARNING REKLAMA MATNLARIDA IFODALANISHI //Innovation: The journal of Social Sciences and Researches. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 39-42.